
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II.

Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 332 s.
ISBN 80-89027-20-2

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Martýrium ako heroizačný inštrument v slovenskom nacionalistickom diskurze?

Peter Macho

MACHO, Peter: *Martyrium as the Instrument for Heroization in the Slovak Nationalistic Discourse?* In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II. Bratislava: Chronos, 2006, p. 193-198.

This paper sketches the possibilities of research on the nationalistic discourse in the Slovak environment. It deals with the problem of martyrdom: posthumous images of the national heroes gain the attributes of the saints. The victims of the revolution 1848 were by the Slovak nationalist elite represented as national martyrs and thus were made objects of ritualized worshipping. Interpretation of these phenomena is determined by a confessional dualism (Catholics-Protestants).

KEYWORDS: History, Slovak Nationalism, M. R. Štefánik, A. Hlinka

Ak sa začítame do mnohých básnických alebo komemoratívnych textov o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi či Andrejovi Hlinkovi, teda dvoch významných postáv slovenských dejín, ktoré tvoria súčasť národného panteónu, zistíme pomerne častý výskyt reprezentácie týchto postáv ako národných mučeníkov/martýrov. Treba povedať, že takýto prístup v zobrazovaní (predovšetkým Štefánika) je spravidla vlastný autorom bez ohľadu na ich politickú, ideologickú či konfesionálnu príslušnosť a orientáciu. Na ilustráciu tohto fenoménu uvediem niekoľko ukážok. Uvedené výpovede sú svedectvom idealizácie, ale aj sakralizácie reálnej historickej osobnosti v tzv. druhom, teda posmrtnom živote. Z hľadiska typológie môžeme hovoriť o výpovediach, ktoré Štefánika alebo Hlinku priamo označujú za martýra či mučeníka, niekedy dokonca s atribútmi kristovskej obete, v niektorých prípadoch ide iba o popisné či metaforické vyjadrenia.¹

Výpovede o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi:

* „*Ako pravý bojovník Boží pracoval, strádal, trpel, vytrval až do konca na predných strážach, na nebezpečných poliach smrti a krve.*“ (Jur Janoška, 1919)

* „*Takto budeme chcieť dosiahnuť to, aby pomníky dvoch mučedníkov za pravdy večné [t. j. pomníky Husa a Štefánika v Brezovej pod Bradlom] za náboženskú a národnú, boli blízko seba postavené.*“ (Ján Lichner, 1922)

¹ Podrobnejšie pozri v štúdií MACHO, Peter: M. R. Štefánik a A. Hlinka v básnických a komemoratívnych textoch. Historická osobnosť ako národný symbol a jeho stylizácia. In: *Studia Academica Slovaca* 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds.: Jozef Mlacek - Miloslav Vojtech, Bratislava 2005, s. 367-395.

* „*On sám, Velký Povoláný bohatier, generál nás a titan, (...) na tejto Golgote samoobetovania dovršil svoje grandiózne dielo a preletel v jagavú nesmrteľnosť!*“ (Tido J. Gašpar, 1929)

* „*Však bohatier, čo mučeníctva žiar / kol' hlavy niesol v ústret časov...*“ (Vladimír Roy, 1934)

* „*Jeho poeticky krásna smrť vystupňovala jeho nesmiernu cenu a s nadzemskosťou hraničiacu veľkosť, práve tak i našu lásku k nemu a ozdobil ho svätôžiarou národného hrdinu.*“ (Pavol Németh-Čabiansky, 1937)

* „*Vzmuž sa raz, Slovač!... Bradlo nech je cieľ, / vzor skutkov tvojich, martýr slobody (...)*“ (František Hadri-Drevenický, 1938)

Výpovede o Andrejovi Hlinkovi:

* „*Národný buditeľ, martýr, politický Vodca Andrej Hlinka umrel, ale jeho oslobodenecké dielo nezhyne nikdy*“; „*cez celý svoj trním korunovaný život burcoval národ, aby sa hlásil o slobodu, právo a spravodlivosť*“ (Rudolf Baďo, 1938)

* „*Heroizmus, martýrium a smrť veľkňaza, politika, národného buditeľa mravne zaväzuje všetkých Slovákov sjednotiť sa. On svojou prácou za národ zvlažil vyprahlú zem slovenskú, on zúrodnil suchom poroby spálenú postać odumierajúcich nív, aby zachránil slovenský národ od národnej a politickej smrti. V tomto diele pokračovať, zaň žertvovať je príkazom pre nás.*“ (Rudolf Baďo, 1938)

* „*Andrej Hlinka za celý svoj život niesol dvojitý kríž. Kríž apoštolský ako veľkňaz a kríž národného utrpenia ako Vodca Slovákov. A v znamení tohto dvojkriža kráčal za Vodcom celý slovenský národ.*“ (Slovák, 1938)

* „*Nastáva zázračná symbióza Vodcu a organizovanej armády, proroka, mučeníka tisícročnej tradície a nástupu organizovaného národa v bojových jednotkách za právo a chlieb, za kultúru a svojrázny život.*“ (Jozef Tiso, 1938)

* „*Ty borca si za slobodu, / preto tvoj osud je niešť kríž*“ (Ignác Grebáč-Orlov, 1938)

V tejto súvislosti je zaujímavá najmä skutočnosť, ktorá vyplýva z citovaných textových segmentov: pre viacerých autorov je tá-ktorá osobnosť (Štefánik, Hlinka) hrdinom, resp. bojovníkom a mučeníkom/martýrom súčasne, pričom sa nemusia tieto charakteristiky vnímať ako protikladné, navzájom sa vylučujúce, ale naopak, ako komplementárne.

Sociálny antropológ Ladislav Holý upozorňuje na to, že hrdinovia a mučeníci môžu byť ako politické symboly používaní rovnocenne. Zároveň však konštatuje, že Česi majú veľké množstvo mučeníkov a výrazne málo hrdinov. Nemajú vraj žiadneho Bismarcka, Napoleona, Welingtona, Nelsona ani Kossutha. Jediným českým hrdinom, ktorý má určitý význam, je podľa jeho názoru Jan Žižka, vodca husitských vojsk.² Ako vidno, tento bádateľ robí zreteľnú deliacu čiaru medzi hrdinami a mučeníkmi. Zastáva mienku, že ten, kto je/bol mučeníkom, nemôže byť hrdinom. Výskum posledných desaťročí však ukazuje, že napr. sv. Václav už v epoche barokového patriotizmu nebol prvoplánovo vnímaný a prezentovaný len ako asketický svätec, resp. ako mučeník viery, ktorý sa stal obeťou úkladnej vraždy, ale aj

² HOLÝ, Ladislav: Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha 2001, s. 120.

ako bojovné knieža, ako „vodca národa.“³ Nazdávam sa, že Holý dostatočne nezo-
hľadňuje úlohu martýria ako „heroizačného“ inštrumentu v procese identifikovania
sa širokých vrstiev obyvateľstva s tou-ktorou historickou osobnosťou. Práve v slo-
venskom prostredí, silne poznačenom ľudovou zbožnosťou (najmä katolíckej pro-
venencie), zohráva tento fenomén významnú úlohu.

Mučenícka smrť alebo utrpenie reálnej historickej osobnosti, ktoré môže
pripomínať – niekedy naozaj len veľmi vzdialene, resp. iba prostredníctvom niekto-
rých prvkov – utrpenie kresťanského mučenika-sväťca, robí v očiach ľudových
vrstiev z tejto postavy hrdinu. V prípade M. R. Štefánika sa práve jeho nečakaná, zá-
hadná a tragická smrť stala katalyzátorom spomínaných sociálno-mentálnych pro-
cesov: „*Folklorizovaný politický mýtizačný proces, akým je nepochybne aj šte-
fánikovský folklórny cyklus, nesie v sebe nielen rôzne politické ilúzie, zdôvodňova-
nie politických postojov, ale aj archetypový osud násilne či záhadne usmrteného
hrdinu, v ktorom sa jeho životom vo folklórnej tradícii prenáša do nesmrteľnosti
aj národná idea, ktorú hrdina stelesňuje.*“⁴

V symbolických reprezentáciách sa neraz stretávame s obrazom Štefánika,
ktorý je v mnohých ohľadoch kompatibilný s postavami svätcov ako ich poznáme
z hagiografických legiend: zdôrazňuje sa napríklad jeho údajný asketizmus a úplné
sebaobetovanie v prospech (národnej) idey, za ktorú bojoval (fenomén ženy a ero-
tickej lásky je z jeho životného mikropříbehu spravidla vyselektovaný, resp. za-
tlačený do úzadia. Vo výtvarnom zobrazení sa zasa stretávame – pravda len spo-
radicky – s portrétom Štefánika so svätožiarou; známy je však aj obraz slovenskej
krajiny: nad ňou stojí/vznáša sa Štefánik v generálskej uniforme a požeňuje oslo-
bodenej vlasti, resp. drží nad ňou svoju ochrannú ruku.

V tejto súvislosti preto nemôže príliš prekvapovať záujem folkloristiky o kom-
paráciu s hagiografickými legendami.⁵ Uvedený postup dokazuje okrem iného prí-
tomnosť podobných štruktúrnych prvkov v štefánikovskom folklórnom cykle
na jednej strane a v textoch tzv. moravsko-panónskych legiend na strane druhej,
pričom Zora Vanovičová svoje bádanie v tejto oblasti završuje konštatovaním , že
„*cyklus o M. R. Štefánikovi – podobne ako častá mučenícka obeť v životoch
svätých, trpiacich pre vieru – svojím tragickým záverom, odohrávajúcim sa histo-
ricky pri zrode štátu, ktorý pomáhal stvoriť, pripomína motív násilnej smrti - obeť
v mýtoch o stvorení.*“⁶

³ V tejto súvislosti sa často odkazuje na Škréťov obraz *Svätý Václav jako obránce Prahy proti Švéd-
dům*. OBRAZOVÁ, Pavla - VLK, Jan: Maior Gloria. Svätý kníže Václav. Praha - Litomyšl 1994,
s. 183. Podobne Ľudovít Štúr v liste českému vlastencovi Josefovi Václavovi Staňkovi z roku 1853
pripisoval Janovi Husovi hrdinské vlastnosti, podobné vlastnostiam Jánošíka. PYNSENT, Robert
B.: Pátrání po identitě. Praha 1995, s. 225. Autor tu poukazuje na skutočnosť, že tento štúrovský
„hrdinský“ Hus stojí v rozpore s „mučeníckym“ (napr. masarykovským) Husom.

⁴ VANOVIČOVÁ, Zora: Motív smrti ako mýtovotvorný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi.
In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry, Bratislava 1992, s. 125.

⁵ Z. Vanovičová porovnávala folklórny cyklus o Štefánikovi so *Životom Konštantínovým* a *Životom
Metodovým*, pričom obidve literárne pamiatky charakterizovala ako texty, ktoré „*prenášajú do náš-
ho kultúrneho okruhu žáner byzantského biosu.*“ Bádateľka upozornila, že „*pre folkloristiku môže
byť zaujímavé, nakoľko tieto autorské diela, nadväzujúce na hagiografické byzantské vzory,
poukazujú na prvky biosu v súčasnom slovenskom folklóre.*“ VANOVIČOVÁ, Zora: Prvky biosu
v súčasnom slovenskom folklóre. In: Národopisné informácie 1/1993, s. 48.

⁶ Tamže, s. 53. Autorka sa odvoláva na myšlienku M. Eliadeho, ktorý prizvukuje, že v tomto kontexte
má „*obeť [...] stvoriteľský charakter, zabezpečuje život a trvácnosť dielu, pre ktoré bola obetovaná.*“

Dobový znalec Štefánikovho života a budovateľ štefánikovskej tradície, legionár Martin Orišek, v jednom zo svojich príležitostných textov napísal túto myšlienku: „*Keď píšeme o Štefánikovi, obyčajne dávame mu epiteton ornans národného hrdinu. No takýto prívlastok hodí sa skôr na Jurka Langsfelda a jemu podobných skutočných národných hrdinov, akými boli Šulekovci i Holuby [...] Oproti tomu však Štefánik je stúpajúcou gradáciou uvedených národných hrdinov a preto naňho bude priliehavejším epiteton národného bohatiera.*“⁷

M. Orišek teda rozlišuje medzi národným hrdinom a národným bohatierom. Slovensko má podľa jeho názoru národných hrdinov viac, ale iba jeden spomedzi nich je najväčší, Štefánik-bohatier. Spomínaní hrdinovia, Juraj Langsfeld, Karol Holuby, Vilko a Ľudovít Šulekovci boli v skutočnosti obeť. Počas revolúcie 1848 ich za aktívnu účasť v národnom a revolučnom hnutí, resp. v protimaďarskom povstaní, nechala popraviť kossuthovská moc, resp. zahynuli vo väzení. Mučenícka smrť z nich v očiach potomkov urobila hrdinov.

Obraz Karola Holubyho a Vilka Šuleka ako národných mučeníkov v slovenskej kultúre zakotvil vďaka propagandisticko-spomienkovému spisu o prvom slovenskom protimaďarskom povstaní, ktoré v roku 1850 vydal Mikuláš Dohnány.⁸

Stotožnenie sa s uvedenými osobnosťami ako s národnými mučeníkmi sa však do roku 1918 obmedzovalo len na pomerne úzku vrstvu národnej elity, teda na sociálnu skupinu slovenských národovcov/nacionalistov. Dohnány síce naznačuje, že tesne po poprave na hlohovských poliach sa v domácom obyvateľstve naštartoval proces prejavovania spontánnej úcty voči mŕtvym martýrom,⁹ ale tento proces nebol podporený zo strany oficiálnych cirkevných či štátnych štruktúr. Oprávnené sa môžeme pritom domnievať, že z hľadiska nacionality bol „sterilný“, išlo skôr o typický prejav ľudovej zbožnosti.

Podrobnejší výskum v tomto smere by pravdepodobne ukázal, že prejavy úcty voči pamiatke týchto osobností ako národných mučeníkov boli nielen regionálne či lokálne, ale aj konfesijné ukotvené. Nielenže sa ich uctievanie nerozšírilo v masovejšom meradle v katolíckom prostredí, ale do roku 1918 ani do všetkých regiónov s protestantskou populáciou.

Špecifickú problematiku a priam ukázkový príklad v tomto kontexte predstavuje fenomén mučeníckeho kultu Vilka Šuleka, ktorý bol udržiavaný práve v rodine Štefánikovcov. Autor životopisu M. R. Štefánika v tejto súvislosti upozorňuje nielen na príbuzenské zväzky medzi Šulekovcami, Hurbanovcami a Štefánikovcami, ale naznačuje aj existenciu ritualizovaných prejavov úcty voči pamiatke predkov, ktorí sa obetovali za národ: „*krajnianský farár Pavel Štefánik [= starý otec generála M. R. Štefánika] mal za manželku Ľudovítu Šulekovú, sestru Vilka Šuleka, ktorý účasť na slovenskom povstaní v revolučnom meruósmom roku zaplatil životom. Posledné riadky, ktoré pod šibenicom úchytkom napísal oloveným gom-*

⁷ ORIŠEK, Martin: Nedokončený program generála dr. Milana Rastislava Štefánika (Ku dňu 4. V. 1941). In: Služba, časopis Štúrovej evanjelickej spoločnosti v Bratislave, 5, č. 5, máj 1941, s. 129-136.

⁸ Pozri vydanie DOHNÁNY, Mikuláš - ŠTEFANOVIČ, Samuel D.: Slovenské povstanie 1848-1849. Bratislava 1988, s. 125, 128.

⁹ „*Tri dni nechali mučeníkov týchto visieť, a za celý ten čas ostali bieli v tvári. Z čoho mnohé povesti medzi ľuďom, ktorý ich za nevinných uznal, povstali.*“ (DOHNÁNY, M. – ŠTEFANOVIČ, S. D., s. 127). Na inom mieste svojho textu (s. 179, poznámka č. 6) Dohnány prizvukuje: „*Že to neboli obyčajní obesení, dokázal ľud, vo veľkých zástupoch s nábožnosťou ako na púť k nim prichádzajúci, a malé deti, ktoré sa vraj pod ich šibenicom hrávali.*“

bíkom na útržok papiera, opatrovali Štefánikovci s pietou ako vzácnu relikviu. Druhého brata Ľudovíta, Ľuda, zmárnili košútovcí v Komárne. A tak nečudo, že krstným otcom mladšiemu Pavlovi Štefánikovi [=otcovi M. R. Štefánika] bol sám Jozef Miloslav Hurban.“¹⁰

Z viacerých zdrojov máme zaznamenanú informáciu, že stará matka Ľudovíta Štefániková, rod. Šuleková rozprávala často vnúčatám, teda aj malému M. R. Štefánikovi, príbeh o svojom bratovi Vílkovi, ktorý pod kossuthovskou šibenicou nezhobral o milosť, ale hrdinsky prijal smrť z rúk nepriateľa. Pavel Štefánik dával svojim deťom často bozkávať krížik vyrobený z dreva šibenice, na ktorej odvisol Vílko Šulek. Tento prejav úcty voči artefaktu, ktorý mal v rodinnej tradícii Štefánikovcov nepochybne status rodinnej a národnej relikvie, je zaujímavý z viacerých hľadísk. Bozkávanie krížika, pomerne rozšírené v katolíckej bohoslužobnej praxi tu inicioval protestantský duchovný, evanjelický farár Pavel Štefánik. Z hľadiska jeho reformačnej vierouky, ktorá striktno odmieta podobné prejavy zbožnosti,¹¹ sa tento ritualizovaný akt javí ako prekvapujúci a paradoxný. Pavel Štefánik však pri tomto rituáli nefungoval v úlohe evanjelického kňaza, ale skôr v úlohe strážcu historickej/kultúrnej pamäte národného a rodinného/rodového spoločenstva.¹²

Hlavnou úlohou tohto rituálu bolo posilnenie sekulárnej nacionalistickej „viery“ v radoch najmladšej generácie štefánikovskej rodiny. Otázka preberania kultúrnych vzorcov je tu na mieste, rovnako by sme sa však mali pýtať aj na ďalšie funkcie martýria v nacionalistickom diskurze: viaceré indície naznačujú, že fungovalo nielen ako heroizačný, ale do istej miery napríklad aj ako legitimizačný inštrument.¹³

Je otázne, akým spôsobom máme uvedený fenomén (prejavovanie posvätnéj úcty voči spomínanému artefaktu /krížik zhotovený z dreva šibenice/ a tým aj voči osobe, na ktorú sa vzťahuje) interpretovať: ide o dodatočnú, resp. modernú kultúrnu výpožičku z katolíckeho kultúrneho okruhu alebo treba v tomto ritualizovanom akte evanjelického kňaza vidieť rezíduá predreformačnej praxe, ktoré sa zachovali v neoficiálnej, viac-menej iba pocityvej sfére človeka patriaceho do protestantského kultúrneho okruhu? Bez ohľadu na to, ktorá odpoveď je správna, výsledný efekt je podobný: generovanie obrazu národného mučenika (Vílko Šulek), či priamo sekulárneho národného svätca (Štefánik, Hlinka), ktorý je však v národne definovanej

¹⁰ JURÍČEK, Ján: M. R. Štefánik. Životopisný náčrt. Bratislava 1990, s. 14.

¹¹ V tejto súvislosti možno porovnať s konfliktom, ktorý prepukol roku 1764 v Rajci. Katolícky kňaz Martin Lukáts žiadal počas koledy od evanjelika Jána Koszteletzského a jeho ženy, aby pobožkali kríž: „Najprv zaznelo vysvetlenie, že evanjelická viera nedovoľuje takéto prejavy zbožnosti, no farár sa podľa svedectva [ďalšieho] prítomného katolíka [...] oboril na oboch hrubými slovami. Nasledovala však reakcia domáceho [evanjelika], keď katolíkov označil za modlárov, čo pochopiteľne nemohol farár nechať bez povšimnutia...“ KOWALSKÁ, Eva: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti. Bratislava 2001, s. 17.

¹² J. Assmann pripomína, že kultúrna pamäť má vždy svojich špeciálnych nositeľov, medzi ktorých zaraďuje aj kňazov, učiteľov, spisovateľov atď. Táto informácia je dôležitá vzhľadom na špecifickú situáciu formovania slovenskej národnej identity, kde primárnu úlohu zohrávala práve inteligencia kňazského pôvodu. Ritualizovaný akt uskutočňovaný P. Štefánikom však v tomto prípade nie je súčasťou konfesijného, ale nacionalistického diskurzu. ASSMANN, Jan: Kultura a pamäť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách staroveku. Praha 2001, s. 51.

¹³ Assmann upozorňuje na identifikačnú funkciu každého kultu ostatkov a v tejto súvislosti pripomína, že ten, kto disponuje významnou relikviou, „dostáva zároveň do ruky podstatný legitimizačný prvok“. ASSMANN, Jan: c. d., s. 59.

spoločnosti „kanonizovaný“ iným spôsobom, než aký pozná a realizuje oficiálna cirkev.

Nazdávam sa, že v širšom význame môžeme hovoriť o martýriu ako o heroizačnom inštrumente v súvislosti s celou komunitou predprevratových národovcov. S odstupom času sa defenzívne postoje príslušníkov tejto komunity javili a aj interpretovali ako hrdinské, čo dlhodobo ovplyvnilo sebaobraz tejto vrstvy obyvateľstva, ale poznačilo aj rétoriku slovenského nacionalizmu.

Mgr. Peter Macho, PhD., Historický ústav SAV,
Klemensova 19, Bratislava 813 64 (histmach@savba.sk)

Summary

Martyrium as the Instrument for Heroization in the Slovak Nacionalistic Discourse?

Peter Macho

Significant personalities of the Slovak national pantheon (e.g. M. R. Štefánik, A. Hlinka) are in the nationalistic discourse often presented as national heroes –fighters or national martyrs. Those attributes can't be however understood as antagonistic but just on the contrary they complement one another. In the Slovak environment, which was strongly influenced by the folk piety, posthumous images of historical personalities gain the resemblance to the images of martyrs. Their biographies remind us of hagiographic legends. Martyrdom of Vilko Šulek, who was executed by the exponents of Kossuth' regime, represents the specific phenomenon. In a broader context of a family and social collective the martyrdom embodies the anti-Hungarian character of the Slovak national tradition. In the family of general M. R. Štefánik we can trace the ritualized worshipping of the national martyr (kissing the cross, made from the gibbet). In spite of the fact that the relic worship reminds of the Catholic religious service, the initiator of this act was the Lutheran priest Pavel Štefánik. The main task of this ritual was to strengthen the secular nationalistic „faith“ among the youngest generation of Štefánik' family. In this ritual, Štefánik's role was rather that of the guardian of historical memory of the family and the national community than that of the Protestant priest. More generally, we might speak about the martyrdom as the instrument for heroization utilised by the bulk of the Slovak nationalist community prior to 1918. Later on, their defensive behaviour had been interpreted as a heroic one, what had an impact on the self-image of these people and thus also on the rhetoric of Slovak nationalism.